

Habermas az Európai Unió alkotmányáról és az európai identitásról

Az elmúlt mintegy két évtizedben a filozófusokat is foglalkoztatják az új, nemzetállamon túli berendezkedések politikai szervezeti problémái s a mindezzel kapcsolatos gyakorlati, politikai kérdések. Gondolhatunk itt Habermas, Taylor vagy éppen Walzer posztnemzeti berendezkedéssel foglalkozó esszéire. Az alábbiakban Jürgen Habermas két munkáját vizsgálom: a *Multikulturalizmus és a liberális állam* című beszédet és az *Amiért Európának szüksége van alkotmányra* című esszét.¹ Megkísérlem a személyes és kollektív azonosság habermasi filozófiai fogalmát megragadni és megvizsgálni, hogy milyen szerepet szán az alkotmánynak a posztnemzeti állapotban.²

Habermas azt a zavarba ejtő kérdést veti fel a multikulturalizmusról szóló beszédében, hogy „az állampolgárok identitásának etnikai-, kulturális- vagy vallási vonatkozása nyilvánosan releváns-e, s ha igen, akkor a kollektív identitások hogyan lehetnek hatékonyak az alkotmányos demokrácia keretei között”.³ A második szövegben Habermas az Európai Alkotmány szükségessége mellett érvel. A személyes, csoport- s nemzeti identitás esszencialista felfogását kizárva kérdésem az, hogy milyen körülmények között segíthet a csoport/közösségi identitás a globálisabb európai identitás megalkotásában.

Ebben a tanulmányban lehetetlen összefoglalni Habermas szerteágazó, ugyanakkor az adott probléma szempontjából releváns munkáit, de elkerülhetetlen néhány szót szólni Habermas demokrácia-elméletéről. Ebben a tekintetben a *Posztnemzeti állapot és a Between Facts and Norms: Contributions*

¹ Jürgen Habermas: Multiculturalism and the Liberal State. *Address. Stanford Law Review*, Vol. 47, No. 5. 1995/5, 849–853. (A további hivatkozás a szövegben: M), J. Habermas: Why Europe Needs a Constitution. *New Left Review* 11, 2001/September/October, 5–26. (A további hivatkozás a szövegben: WE). Európáról szóló írásaiban Habermas olyan sok problémát vet fel és sok teendő-t jelöl meg, hogy e tanulmány keretei között lehetetlen még csak érintőlegesen is foglalkozni velük.

² Az Európa-tervezet problémája állandó témája szélesebb közönséghez szóló írásainak, s az elmúlt évtizedben sokat foglalkozott kortárs politikai problémákkal. Legutóbb egy Frankfurtban tartott beszédében az emberi jogok emberi méltóságát is magában foglaló kiterjesztése mellett szólt. (Vö. Blatter für deutsche und internationale Politik. 01. 08. 2010. 43–53.) Azt is mondhatjuk, hogy megosztja figyelmét filozófiai rendszere és életvilágunk aktuális problémái között.

³ M 849.

Toward a Discourse Theory of Law and Democracy című munkái emelendők ki. A *Between Facts and Norms* művéhez írt utószavában Habermas kiemeli, hogy

nem pusztán és történetileg esetlegesen adott, hanem fogalmi vagy belső kapcsolat van a törvény uralma és a demokrácia között. [...] Ugyanis az individuális privát jogok még csak nem is fogalmazhatók meg, nem beszélve a politikai alkalmazásokról, ha az érintettek eredendően nem kapcsolódnak be nyilvános eszmecserebe azon kérdésekről, hogy a tipikus esetek mely jegyei relevánsak az azonosként vagy különbözőként való kezelésben; majd mozgósítják a kommunikatív hatalmukat az újonnan interpretált szükségleteik megfontolásához. [...] A modern törvényes rend legitimitása csak az önmeghatározáson alapulhat: az állampolgároknak mindig a rájuk vonatkozó törvények szerzőiként is kell önmagukra tekinteniük. [...] Ma [...] a diszkurzív vagy megfontoló modell kerül a szerződéses modell helyébe: a törvényi közösség nem társadalmi szerződés által, hanem a diszkurzív módon elért egyezés alapján alkotja meg önmagát.⁴

A kérdést illetően, hogy miért is tekinthető a diszkurzivitás a demokrácia alapvető jegyének, elegendő most Shivdeep Singh Grewal kiváló, Habermas „újságírói” és teoretikus munkái közötti kapcsolatot vizsgáló tanulmányára hivatkozni. Grewal szerint a habermasi társadalmi evolúció harmadik stádiuma a modern államban a „rendszer és az életvilág” feszültségével jellemezhető, s „kifejezetten nyelvi természete van”. A „gazdaság szférájának speciális ár- és törvény-nyelve» feszül az életvilágot alkotó mindennapi beszéd gyakorlatának, melynek célja (*telos*) a kölcsönös megértés elérése”.⁵

Ekként – mondja Habermas – az életvilágnak azért kell küzdenie, hogy elszigetelje magát a rendszerszerű parancsok illetéktelen behatolásától, hogy ne kelljen ezeket feltétlenül a társadalmi élet kizárólagos alapjaként elfogadni. Az életvilág ezen ellenállásának intézményesítése adja Habermas demokratikus elméletének magvát.⁶

⁴ J. Habermas: Postscript to *Between Facts and Norms*. In: Mathieu Deflem (ed): *Habermas, Modernity, and Law*. Sage Publications, 1996, 136–137. (Previously published as a Special Issue of the *Journal of Philosophy and Social Criticism*, vol. 20. 1994, 135–150.)

⁵ Shivdeep Singh Grewal: A Cosmopolitan Europe by Constitutional Means? Assessing the Theoretical Foundations of Habermas’ Political Prescriptions. *European Integration*, Vol. 27, No. 2, June 2005. 191–215. (195.) Ez a dolgozat ihlette a címválasztásomat is.

⁶ Vö. J. Habermas: *Between Facts and Norms: Contributions Toward a Discourse Theory of Law and Democracy*. Polity, Cambridge, 1998.

Az állampolgári identitás

Identitás és kapcsolatok

A fent idézett kérdés Habermas multikulturalizmus-esszéjéből – „az állampolgárok identitása *nyilvánosan* releváns-e” – első pillantásra éles különbséget sugall a személyes és kollektív identitások között. Ezt az elsődleges megfontolást erősíti az identitás közkeletű fogalma. Mindennapos használatban az identitás valami változatlan pszichológiai vagy kulturális tárgyra utal, amely beilleszkedhet egy közösségbe. A közösség pedig a különböző, egyéni identitások, az individuumok összessége. De az identitás nem alakul ki és nem érhető meg más emberekkel való kapcsolat nélkül. David A. Hollinger pontos megfogalmazásában:

a más emberekkel közös identitás azt jelenti, hogy szolidárisnak érezzük magunkat velük: adósaik vagyunk valami sajátossal és hiszünk abban, hogy olyan módon számíthatunk rájuk, ahogyan a népesség más részére nem. Saját valódi identitásunk felfedése azt jelenti, hogy vélelmezetten meghatározó alapokra helyezzük a családot meghaladó vitális kapcsolatainkat.⁷

Modern emberi állapotunkban evidencia, hogy sokszoros identitással rendelkezhetünk – nemzeti, etnikai, vallási, hivatási, szexuális stb. –, annak megfelelően, hogy sok aktív kapcsolattal rendelkezhetünk. Így a szolidaritás/identitás akart tapasztalat, egy aktív kötődés, eltérően a közösségi tagságtól. „A szolidaritás az individuumok egymás felé irányuló speciális (még ha időnként szerény) igényét jelenti, a másik energiájára, együttérzésére és forrásaira.”⁸ A közösségi tagság lehet teljesen formális, mindenféle erkölcsi és/vagy érzelmi kötődés nélkül. Az ilyen formális kötődés lehet az alapvető jellemezője az Európai Közösség új tagállamai állampolgárainak. Ha az identitás/szolidaritás alapvető jelentésének az elsődlegesen szándékos kapcsolódást, odatartozást tekintjük, akkor kétségtelenül elejét vehetjük annak az előítéletnek, hogy az „odatartozás dinamikáját” természeti folyamatok, vagy a tradíciók tekintélye, vagy pusztán állami hatalom határozná meg.⁹

Ebben a vonatkozásban fontos felfigyelni arra, hogy a szolidaritás/identitás mindig beágyazódik valamilyen történeti, társadalmi és hatalmi szituációba. Az egyéni identitásnak nem pusztán a pszichológiai és kulturális vonatkozásait igényeljük, illetve kell biztosítani. Hollinger szerint a szolidari-

⁷ David A. Hollinger: *From identity to Solidarity*. In *Daedalus* Fall, 2006. 23–24.

⁸ I. m. 24.

⁹ Hollinger megjegyzi, hogy a kortárs filozófusok, szociológusok és a politikai tudomány művelői, például Appiah, Benhabib, Brubaker, Gutmann, Lie, Smith is foglalkoznak a szolidaritás/identitás kérdésével. Vö. I. m. 30. (13. jegyzet)

tás/identitás „nemcsak performatív, hanem egyben egyfajta jószág is”.¹⁰ „Így a szolidaritás mint olyan nemcsak társadalmi-pszichológiai, hanem politikai-gazdasági struktúrával is rendelkezik.”¹¹ Az identitás/szolidaritás problémakörétől tehát elválaszthatatlanok a sajátos politikai, gazdasági és kulturális adottságok és intézményeik. Ezen a ponton visszatérhetünk Habermas kérdéseihöz, nevezetesen hogy „az állampolgároknak mint etnikai, kulturális vagy vallási csoportok tagjainak identitása nyilvánosan releváns-e” és „miért kell Európa számára alkotmány”.

A vizsgálatunk tárgyát képező esszéikben Habermas nem ad definíciót a kollektív identításra, vagy az egyenlő tiszteletre, hanem a kollektív identitás formálásának feltételeit és az európai identitás politikai lehetőségeit vizsgálja korunk bevándorlási problémáival kapcsolatosan a demokratikus elméletével szoros összefüggésben. Anélkül, hogy részletekbe bocsátkoznánk, állíthatjuk: Habermas elemzése során evidenciának tekinti a humanitás értékeinek elvi összeegyeztethetőségét, de ezt nem automatikusan megvalósuló, hanem célzatosan létrehozandó folyamatnak tekinti. Egy demokratikus társadalomban az állampolgárok akaratlagos interakciói hozhatnak létre közös nézőpontokat és értékeket.

Alkotmányosság

A *Multikulturalizmus és a liberális állam* című beszéd válasz Charles Taylor *The Politics of Recognition* című munkájára.¹² Habermas nem fogadja el sem a Taylor értelmezése szerinti liberalizmust, sem a kommunitarizmust, saját álláspontját a kettő között helyezi el. Az egyenlő tisztelet és egyenlő védelem elvei vonatkozásában a liberalizmus az emberi jogokat védi, hiszen az individuális emberi lénynek vannak erkölcsi igényei és egyben jogalany – az individuumnak szabadságában áll saját élettervének követése. A jogokat illetően azonban az individualisztikus megközelítést nem tartja alkalmasnak Habermas. A másik oldalon a komunitáriusok elkötelezik magukat a hagyományok és a kulturális formák reprodukálása mellett. Utalva a tradíció fennmaradása érdekében elkövetett bűntényekre (gondolhatunk például az ún. becsületbeli gyilkosságokra) Habermas kijelenti, hogy „a fennmaradás jogi garanciái megfosztanák a tradíció tagjait pontosan a saját tradícióról való leszakadás szabadságától – s ezáltal éppen azt a teret szüntetnék meg, amely révén a kulturális formák fennmaradása egyetlen módját szolgáló hermeneutikai elsajátítás megtörténhet”.¹³ Habermas szerint magunkévá kell tenni a

¹⁰ I. m. 28.

¹¹ I. m. 27.

¹² Charles Taylor: *The Politics of Recognition*. In Amy Gutmann (ed.): *Multiculturalism and the „Politics of Recognition”*. Princeton University Press, Princeton, 1992

¹³ M 850.

kommunitárius elgondolás interszubjektivista megközelítési módját. Interszubjektivista kontextusban a liberális egyenlő védelem elve, kikötése azt jelenti, hogy

minden egyén azonos jogokkal rendelkezik saját identitásának kifejlesztésére és fenntartására éppen azokban az interszubjektív közös életformákban és tradíciókban, amelyekből eredendően kiemelkedett s gyermek- és ifjúkora során formálódott. Az ilyen tagsági jogokban gyökereznek a mentességek, védettségek, támogatások és eljárásmodok többsége, amelyeket Taylor követel esszéjében a kanadai francia kisebbség számára. Ezeket a jogokat nem *kell* kollektív jogokként konceptualizálni; mi több, nem *kellene* őket így jelölni a »túlélés« garantálása (saját érdekeik ellen való) céljából.¹⁴

Habermas ránk hagyja a tagsági jog és a kollektív jog megkülönböztetését. Hollinger elgondolását követve újrafogalmazhatjuk az egyenlő védelem követelményének interszubjektivista felfogását. Mondhatjuk, hogy az egyéni identitás családon túl, másokhoz is kötendő, így a szolidaritás/identitás akart folyamat, aktív elköteleződés, szemben a csoporttagsággal.

Habermas további fontos kérdésekre reflektál. Elsőként megvizsgálja az állampolgárok nyilvános és privát identitása teljes szétválasztásának lehetőségét. Habermas szerint a kettő közötti aktuális elválasztódást ontológiailag nem lehet megalapozni. A privát és a nyilvános komplementer viszony, amely állandó változásban van, s aktuális egyensúlyi állapotukat a sajátos történeti körülmények is befolyásolják. Ugyanez vonatkozik a helyes és a jó, vagy az alkotmányos elvek univerzalizmusának, illetve az adott politikai közösség partikuláris kontextusainak dichotómiájára. Ez utóbbi feszültség kitüntetetten fontos Habermas európai alkotmányát illetően.

Másként megfogalmazva: először is, a törvényes rend és a sajátos közösségi kultúrák és tradíciók közötti törekeny egyensúlyt – a rendszer és az életvilág közötti egyensúlyt – az alkotmányos államnak kell megvédenie. Éppen ezért a politikai kultúrát „le kell választani” arról a többségi kultúráról, „amellyel eredendően egyesült, és sok esetben még ma is össze van kötve”.¹⁵ Példaként a romantikus nacionalizmusra gondolhatunk. A romantikus nacionalizmus nemzetesíti a kultúrát és a nemzetállamot erre a közös kultúrára alapozza. A romantikus nacionalizmus mögött meghúzódó gondolat szerint a nemzeti kultúra – a nemzetalkotó többség partikuláris életmódja – az egységesítő erőként szolgáló közös belső élet kifejeződése. Ekképpen a többségi kultúra szupra-individuális identitássá válik, s ez egyben a kisebbségi kultúra halálos ítéletét jelenti.

¹⁴ M 851.

¹⁵ M 852.

Másodszor, mivel az állampolgárok „közös politikai kultúráját egy sajátos történelem formálta”, az alkotmányos elveket is a saját partikuláris politikai nézőpontjukból interpretálják, s ez „szolgál az alkotmányos patriotizmus alapjaként”.¹⁶ Az alkotmányos patriotizmust illetően *A poszt-nemzeti állapot* című munkájában Habermas hangsúlyozza, hogy az állampolgári szolidaritás átalakítható az alkotmányos patriotizmus elvontabb alapjává akkor és csakis akkor, ha a politikai kultúra nem lesz azonos a többségi kultúrával.¹⁷

Bár Habermas beszédében nem foglalkozik részletesebben az alkotmányos patriotizmus elméletével, véleményem szerint alaptétele, miszerint az indok arra, hogy miért érdemes egy adott országban élni, nem származhat sem az elvont jogok megvalósítására szentelt életből, sem valamiféle előzetesen adott (tartalmi, természetes, tradicionális stb.) értékből vagy „mi-érzésből”. Az új patriotizmus alapját a konkrét, sajátos, közös célok és értékek adják, amelyeket a folyamatos, szabad, demokratikus interakciókban alkotnak meg az állampolgárok. A demokratikus keretek között zajló folyamatos törekvés a közös értelem megtalálására tulajdonképpen nem más, mint a kontextusokat transzcendáló egyetemes normatív igények, valamint a partikuláris individuális és kollektív élet igényei közötti törekeny egyensúly megtalálása. A közös céloknak és értékeknek a közös aktuális és jövőbeni problémákra, a tradíciókra, a kultúrákra (helyi, regionális és nemzeti stb.) kell vonatkoznia. A közös értékek és célok a kötőerejüket az állampolgárok saját, egyéni hermeneutikai tevékenységéből, az egyetemes törvények és értékek interpretálásából nyerik. *Mi a nép?* című esszéjében Habermas azt mondja, hogy a közös döntésre jutás feltétele a szolidaritás, amely a 19. századi nemzetállamok állampolgárai között jelent meg először.¹⁸ Most újra fogalmazhatjuk a kiinduló kérdésünket. Mivel egyetlen identitás (személyes, kollektív/csoport, nemzeti) sem lehet kulturálisan semleges, milyen körülmények között segíthetik a globálisabb, európai identitás kialakítását?

Filozófiai és politikai alapok

Beszéde záró bekezdéseiben Habermas utal álláspontjának filozófiai és politikai alapjaira, különös tekintettel arra a kérdésre, hogyan lehet a politikai identitás és a többségi kultúra közötti megfelelő egyensúlyt megtalálni a modern alkotmányos demokráciákban.¹⁹

¹⁶ M 851. Az alkotmányos patriotizmust illetően vö. J. Habermas: Staatsbürgerschaft und nationale Identität. In uő: *Faktizität und Geltung*. Suhrkamp, Frankfurt a. M., 1992

¹⁷ Vö. J. Habermas: *A poszt-nemzeti állapot*. Ford. Ruzsacz István. L'Harmattan, Budapest, 2006, 70–71.

¹⁸ Vö. J. Habermas: *Mi a nép?* In uő: I. m. 23.

¹⁹ Vö. M 852-853.

A filozófiai alapokat illetően Habermas hangsúlyozza: annak ellenére, hogy a jogi személy egy mesterséges konstrukció, lehet, sőt kell is „szocializált individuumként” konstruálni. Az állam a jogi személyek közösségére tekintettel adja azt a szférát, amelyben a jogi személyeknek „egymást szabadként és egyenlőként kell elismerniük”. A természetes személyek definíció szerint szocializált individuumok, és „individualitásuk a sajátos élettörténetükben rejlik”. Az egyenlő elismerés követelménye érvényes a természetes személyekre is. Habermas „kritizálja azt a liberális feltételezést, hogy az emberi jogok elsődlegesek a népszuverenitáshoz képest”, és véleménye szerint demokratikus államokban nem lehet ráerőltetni ezeket az állampolgárokra. A fordítottja is igaz: emberi jogokat önkényesen nem lehet kiszekelálni. Következésképpen „az emberi jogok olyan módon tekintendők, mint amelyek inkább elősegítik, mintsem korlátozzák a demokratikus ön-törvénykezés feltételeit”.

Habermas érvelésének politikai kontextusát illetően a legfontosabb az „identitás-politika” fogalma,²⁰ az elnyomott kollektív identitások „elismeréséért való küzdelem”.²¹ Habermas szerint a kisebbségi identitások elismerése nem cserélhető be anyagi javakra. A tagsági jog – mely nem azonos a kollektív joggal – forog kockán. Az identitás-politika legfontosabb aspektusa a jog. Véleményem szerint ebben a vonatkozásban a személyes tagsági jog a saját kollektív/csoport-kultúrához való szabad hozzájutást jelenti; ez a be nem avatkozás joga – valakinek a kötelessége, hogy ne akadályozza meg az egyént egy sajátos csoport/kollektív-kultúrához való szabad hozzájutásában. A kollektív/csoport-jogokat illetően Habermas paradoxnak találja, hogy csak az elismert csoportok igényei élvezhetnek alkotmányos védelmet – például nők, etnikai csoportok.

A csoport-jogok tartalmát, működését és tulajdonítását illetően nem fogalmaz részletezően Habermas. Azonban ha figyelembe vesszük azt a megfogalmazását, hogy „még ha a kollektív jogok kompatibilisek lennének is a modern törvényes rend szubjektív jogokon alapuló, individualisztikus tervezetével”,²² akkor is arra a következtetésre juthatunk, hogy a kollektív/csoport-jogok nem tekinthetők olyan alapvetőnek, mint az individuális jogok.

²⁰ Ez a témája Habermas és Taylor vitájának. Vö. C. Taylor: *The politics of Recognition*. Id. kiad. és J. Habermas: *Struggles for Recognition in Constitutional States*. *European Journal of Philosophy* 1, no. 2 (1993) 128–155. Maeve Cook az *Authenticity and Autonomy: Taylor, Habermas, and the Politics of Recognition* című írásában kitűnő összefoglalását nyújtja a vitának. Lásd: *Political Theory*, Vol. 25, no. 2. 1997/4, 258–288.

²¹ Vö. J. Habermas: *A poszt-nemzeti állapot*. Id. kiad. 67–69. és 71–72.

²² M 850.

A bevándorlás kérdésköre

Beszéde végén Habermas röviden utal a bevándorlás problémájára. Először a befogadó ország szempontjából tekintve nyilvánvaló, hogy nincsenek törvényi érvek a liberális bevándorlási politika mellett, de erkölcsi érvek lehetnek. Másodsor, a bevándorló szemszögéből felismerhetjük a menedékhez való jogát. Hohfeld jogokra vonatkozó elemzését alkalmazva világosabban kifejezhető az alapvető probléma. A menedék joga a szabadságjogokhoz, más néven a privilégiumokhoz tartozik, hiszen senkinek sem kötelessége, hogy megengedje a bevándorló ezen jogának érvényesülését, és ez összeegyeztethető azzal, hogy más megakadályozza ezen jog érvényesítését.²³ A Hobbes-féle természeti ember személyesítheti meg ezt a privilégiumot. Hasonlóképpen egy legális bevándorlónak fel kell esküdnie a fogadó ország alkotmányára. Hohfeld osztályozása szerint a naturalizáció azt jelenti, hogy felruházunk valakit többek között igényjogokkal, lehetőségekkel és mentességekkel. Azaz ha valaki egy jogot igényel, akkor azt állítja, hogy az államnak és/vagy más állampolgároknak kötelessége valamilyen szolgálat vagy éppen a be nem avatkozás. Röviden, az új állampolgár jogokkal (ellátás, szolgáltatás stb.) és kötelességekkel lesz felruházva. Azonban „a törvényesen megkövetelt politikai szocializáció *nem lehet hatással* a bevándorló eredeti kultúrájához tartozó kollektív identitásának más vonatkozásaira”.²⁴ Így nem jutottunk közelebb az európai identitás megalkotásának problémájához. Ebben a vonatkozásban fontos lehet Schmitter megjegyzése: „Az EU nem pusztá megismétlése a korábbi nemzet-, állam- és rezsím-építő folyamatoknak, előfordulhat, hogy előzmények nélküli eredményre vezet.”²⁵

A bevándorlás kérdésének másik aspektusát vizsgálva Habermas is utal a fenti eshetőségre: „Pusztán Európa erődjének biztosítása nem igazi válasz ezekre a problémákra. [...] Valójában az igazi kérdés, hogy lehetséges-e a civil szolidaritást nemzetek felettire, egész Európára kiterjeszteni.” De nem foglalkozik tovább a kérdéssel, sőt, a következő mondatban kijelenti: „ugyanakkor a közös európai identitás annál hamarabb fog kifejlődni, minél inkább képes a nemzeti kultúra sűrű szövete államába integrálni a más vallási és

²³ W. E. Hohfeld: *Fundamental Legal Conceptions as Applied in Judicial Reasoning*. Hohfeld osztályozási rendszerének elemzését a jog címszó alatt megtalálhatjuk például David Miller (szerk.): *A politikai filozófiák enciklopédiája*. Ford. Bánki Dezső és mások. Kossuth, Budapest, 1995

²⁴ M 853.

²⁵ Philippe C. Schmitter: Why Constitutionalise the European Union? In Ralf Rogowski–Charles Turner (ed.): *The Shape of New Europe*. Cambridge University Press, Cambridge, 2006 47.

etnikai eredetű állampolgárait.”²⁶ David Ingram Habermas kozmopolita²⁷ liberalizmusával és Rawls politikai liberalizmusával szemben az elsődleges és legfontosabb problémának azt tekinti, hogy „a csoport-jogokat az individuális jogokhoz hasonlóan politikailag el kell ismerni mindig, s nem csak alkalomlag. Csak így lehet a nők, a bevándorlók és a kisebbségek jogait teljesen megvédeni”. Azaz „az emberi jogok adekvát számbavételének tartalmaznia kell a társadalmi álláspontokban való különbségeket a nemzeteken belül és a nemzetek között is”.²⁸ David Ingram szerint a liberális demokráciák és érdekcsoportok nemzetközi föderációja adhatja az egyetlen tartós alapját a békének és igazságosságnak. Így az Európát átölelő föderáció szükségességét illetően Ingram azonos állásponton van Habermasszal.

Az Európai Alkotmány

Az integráció céljai

A 2001-ből származó *Amiért Európának szüksége van alkotmányra* című esszé felhasználja a *Posztnemzeti állapot és a demokrácia jövője* című esszé eredményeit – mondhatjuk, hogy Habermas ezen fontos kérdés köré csoportosítja meglátásait. Az európai alkotmány szükségességére vonatkozó érveit három lépésben fejti ki. Elsőként arra utal, hogy amíg közvetlenül a második világháború után követelték az európai egyesülést, manapság vitatják e projekt folytatásának szükségességét a tudományos és politikai világban. Szerinte az eredeti indokok (háborúskodás befejezése, nácizmus elleni védekezés, különösen az európai zsidóság ellen elkövetett bűntettek miatt, valamint a gazdasági növekedés és jólét megteremtése) nem tekinthetők adekvátnak az Európa-tervezet folytatása mellett. Nem részletezve az érveket Christian Joerges elemzéseit felhasználva mondhatjuk, hogy ugyan az eredeti háború utáni indokok az egyesülés mellett semmiképpen nem lettek idejétmúltak,

²⁶ Az Észak-Rajna-Vesztfália állama díjának átvételekor tartott beszéd. Vö. J. Habermas: *Opening up Fortress Europe*. Jürgen Habermas on Immigration as the Key to European Unity. In <http://www.signandsight.com/features/1048.html> *Signandsight* 16/11/2006 *Signandsight* 16/11/2006

²⁷ Jelen keretek között elegendő, ha Nussbaum nyomán a kozmopolitát olyan személynek tekintjük, aki „a jogot az ország elé, és az egyetemes észet a nemzethez való tartozás szimbólumai elé helyezi”. Martha C. Nussbaum: *Patriotism and Cosmopolitanism*. *Boston Review*, 1994/October/November, Vol. XIX No. 5 <http://www.bostonreview.net/BR19.5/nussbaum.php>

²⁸ David Ingram: *Between Political Liberalism and Postnational Cosmopolitanism. Toward an Alternative Theory of Human Rights*. *Political Theory*, Vol. 31 No. 3, 2003/June, 386.

mégis úgy tűnik, elveszítették mozgósító erejüket.²⁹ Továbbá az európai polgárok számára egyáltalán nem világos, hogy az élet sok vonatkozásának szükségszerű összehangolása hogyan fogja érinteni a tagállamok anyagi érdekeit. Mások szerint az alkotmány-vita kiváltója „az európai jogrend ambivalens öröksége”. Habermas Derridával együtt csatlakozott ezen állásponthez egy fontos kiáltvánnyal, amely a *Frankfurter Allgemeine Zeitung*-ban jelent meg.³⁰ „Az emlékezés a jogrend hibáira és hiányosságaira” lehet „elengedhetetlen útjelzőnk a jó európai alkotmányról folyó vitában”.³¹

Másodszor, Habermas az „egyre szorosabb Unió” mellett érvel.³² Helyeslően idézi Lionel Jospin francia miniszterelnök 2001-ben tartott beszédét:

Égészen mostanáig az Unió a pénzügyi- és gazdasági egyesülésre koncentrált. [...] De ma már tágabb jövőképre van szükség, ha nem akarjuk, hogy Európa a globalizáció által áthatott pusztai piaccá váljon. Európa sokkal több, mint piac, egy olyan társadalmi modellt képvisel, amely történetileg alakult.³³

Harmadik érvének kifejtéséhez egy empirikus tényre irányítja a figyelmet, miszerint a „nemzeti kormányok, belső jellegzetességeiktől függetlenül, egyre inkább belebonyolódnak nemzeteken túli hálózatokba, s így egyre függőbbé válnak a *nem egyenrangú tárgyalások* eredményeitől”. A gazdasági globalizáció – sajnos, teszi hozzá a filozófus – pusztán a nemzeteken túli formája a kapitalizmusnak. Éppen ezért a legfontosabb kérdés az, vajon a neoliberais vízió összeegyeztethető-e a létező európai önértelmezéssel, mely szerint a társadalmi szolidaritást alakító háttér a munkásmozgalom politikai tradíciója, a kereszténység társadalmi doktrínái, valamint a szociálliberalizmus adják. „A komparatív kulturális analízis fogalmaiban kifejezve a nyilvános kollektívizmus és a privát individualizmus sajátos európai kombinációjáról beszélhetünk.”³⁴ A globalizáció és a nemzeteken túli kapitalizmus problémáit illetően nyilvános vitákat kell kezdeményezni a lehetséges megoldások megkeresésére. Azzal, hogy a neoliberais elgondolások kapcsán felveti a nyilvános vita gondolatát, Habermas impliciten játékba hozza a republikánus

²⁹ Vö. Christian Joerges: Introduction to the Special Issue: Confronting Memories: European ‘Bitter Experiences’ and the Constitutionalization Process: Constructing Europe in the Shadow of its Past. *German Law Journal*, Vol. 6. No. 2. 1 2005/February, 250.

³⁰ *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 31. 05. 2003.

³¹ Vö. C. Joerges: *Introduction to the Special Issue*. Id. kiad. 247.

³² WE 6.

³³ A külföldi hírügynökségek számára tartott beszéde: Paris, 28 May 2001. Idézi J. Habermas: WE 9.

³⁴ WE 10.

törvényhozás ideálját. Szerinte a piac logikáját ellensúlyozni kell a nyilvános megvitatással, vagy másképpen fogalmazva, a rendszer logikáját harmonizálni kell az életvilággal.³⁵ A nyilvános vita szükségszerű előfeltételeinek megteremtése eredményezheti egy „átfogóbb politikai keret kialakítását”.³⁶ Az Európa-projekt nem lehet sikeres egy részletes politikai tervezet nélkül.

Ezen a ponton utalnunk kell a *Posztnemzeti állapot és a demokrácia jövője* című esszé érveire. Az állampolgárok demokratikus akaratformálási folyamatának legitimitása három tényező függvénye: részvétel, szavazás és nyilvános megvitatás. Ez azt jelenti, hogy a megvitatás folyamata – és a demokratikus legitimáció – elszakadhat az állam által biztosított struktúráktól. Így például nem-állami szervezetek is rendelkezhetnek a szükséges legitimitással és részt vehetnek nemzetközi testületekben.³⁷ Hasonlóképpen „a fejlett gazdasági és a visszamaradott politikai integráció miatti feszültségek legyőzhetőek olyan magasabb rendű politikai ügynökségek megalkotásával, amelyek képesek a deregulált piacok kihívásainak megfelelni”.³⁸ Ugyanakkor az európai hatóságok úgynevezett demokratikus deficitjével is foglalkozni kell. A legfontosabb feladat választ találni arra a kérdésre, hogy az Európa Bizottság hogyan tehető legitimmé. Habermas ezek után megfogalmazza általános tételét: „támogatnunk és segítenünk kell az Európai Alkotmány projektjét.”³⁹ Hozzá kell tennünk, hogy a demokratikus deficit nemcsak európai szinten, hanem az államok szintjén is probléma. Gondolhatunk a mindig jelenvaló antiszemitizmusra és az egyre növekvő idegengyűlöletre. Habermas számára is nyilvánvaló a probléma, mint ahogy azt fentebb is láttuk a kollektív/csoport-jogok kérdésével kapcsolatosan.

Európát átfogó nyilvános szféra

Az Unió strukturális problémáit – szoros piacvezérelt integráció és a kormányok laza integrációja – és az „európai nép” hiányából adódó politikai deficitet illetően Habermas arra az európai állampolgári testületre utal, amely a végső autoritás letéteményese.⁴⁰ E tekintetben a filozófus a polgári nemzet voluntarisztikus jellegét emeli ki az etnikai nemzettel szemben, hiszen a polgári nemzet egyfelől a tradicionális közösségek stabil viszonyaiban, másfelől a demokratikus folyamatokban gyökerezik. A nemzeti politikai alany tudatának formálása „a helyi, dinasztikus identitásoktól a nemzeti demokratikus identitásig vezető fájdalmas elvonatkoztatási folyamat”.⁴¹

³⁵ Vö. J. Habermas: *A posztnemzeti állapot*. Id. kiad. 76–77.

³⁶ WE 12.

³⁷ Vö. J. Habermas: *A posztnemzeti állapot*. Id. kiad. 100–101.

³⁸ WE 14.

³⁹ WE 13., 15.

⁴⁰ Uo. Ehhez lásd: Ernst-Wolfgang Böckenförde: *Welchen Weg geht Europa?* Munich, 1997

⁴¹ WE 16.

Az érvelésben felfedezhetjük, hogy Habermas az amerikai alkotmányra mint ideálra tekint.⁴² Így jogosan hívhatjuk Alexis de Tocqueville-t segítségül az interpretációban. A *Demokrácia Amerikában* című művében a szabadság mint az emberi világ legfontosabb értéke csak akkor valósul meg, ha az emberi élet valamennyi területét az önmagunkra rótt kötelességek és viszonyok formálják, azaz szabadság csak a demokratikus alkotmány és a civil társadalom által védetten létezhet. A polgároknak az emberi életvilág nyomasztó kérdéseire vonatkozó megfontolásai meghaladhatják az állam által nyújtott struktúrákat, s Habermas szerint európai polgárság formálódhat meg ebben a folyamatban.

Milyen formában tárgyasulhat a folytonos megfontolás, megvitatás valamely eredménye, ha nem állami keretek között történik? Más szavakkal, a közös demokratikus politikai kultúra megléte mellett szükségszerű empirikus előfeltételei is vannak az „identitást formáló folyamatok nemzeti határon túlra való kiterjesztésének”,⁴³ nevezetesen az európai civil társadalom és a nyilvános szféra. Habermas szerint az alkotmány katalitikus szerepet játszhat e feltételek megvalósulásában. Az alkotmány elindíthatna egy körkörös folyamatot, rögzítve a változásokat, s ezzel támogatva az előfeltételek további teljesülését. Így a „politika fókusza bizonyos mértékben elmozdulna a nemzeti fővárosoktól az európai központok felé – még a legtágabb értelemben felfogott állampolgári kezdeményezések is megjelenhetnének Brüsszelben”.⁴⁴

Az „egész Európát felölelő nyilvános szféra” kiépítése a legfontosabb, mert ez biztosíthatná a kölcsönös kapcsolatot, az intézményesített demokratikus döntési folyamatot valamennyi politikai- és nem-politikai testületben, és a tömegkommunikáció infrastruktúráját is ez adná.⁴⁵ Idővel ez lenne az alapja a nyilvános vélemény-formálásnak. Habermas azonban arra is figyelmeztet, hogy „az egész Európát átfogó nyilvános szférát nem szabad úgy elképzelni, mint a megszokott nemzeti változat felnövesztését európai szintűre”.⁴⁶ Más szavakkal az Európai Uniót nem egy szuper-nemzetállamként kell elgondolni. Azonban Habermas nem írja le az újfajta emberi kapcsolatok és gyakorlatok új rendszerét, hálózatát.

Ebben a vonatkozásban először az európai politikai egységesség és a nyelvi diverzitás kérdését veti fel. A különböző nemzeti kultúrák integrációja csak azon az alapon lehetséges, hogy egyenlően és kölcsönösen elismerik a különböző nyelveket. Az angol nyelv pedig a határon átnyúló kommunikáci-

⁴² Vö. R. Rogowski–C. Turner (ed.): *The Shape of New Europe*. Id. kiad. 5.

⁴³ WE 16.

⁴⁴ WE 17.

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ WE 18.

ók munka-nyelveként funkcionálhatna. Másodikként a közös politikai kultúra kapcsán a politikai egység előfeltételéről beszél Habermas. A közös politikai kultúra azonban nem jelentheti a tartalmi elemek közösségét, hanem valamilyen attitűdre utal, amely kiegyensúlyozottan reagálna a strukturális konfliktusokra és a tartós feszültségekre. „Olyan képesség, amely vakfoltjaink kritikai reflexiójára és az egyoldalú perspektívákból való elmozdulásra ösztönöz.”⁴⁷ A normatív önmegértést megalapozó egyenlősítő és individualisztikus univerzalizmus tekintendő a harmadik nélkülözhetetlen elemnek a közös európai kultúrában. Habermas ezt a három szükségszerű tényezőt a modern Európa eredményének tartja. Magabiztosan állítja, hogy „nem az a feladatunk, hogy *feltaláljunk* valamit, hanem az, hogy a saját korlátain túl megőrizzük az európai nemzetállam demokratikus értékeit”.⁴⁸ Ezen a ponton – ha visszagondolunk az alkotmányos patriotizmus habermasi elgondolására – némi feszültséget fedezhetünk fel.

Miközben az etnikumot vagy a kulturális »*demos*«-t kiemeli az alkotmányozásból és a demokráciából, szemmel láthatóan megtartja a politikai közösség egyfajta »megszemélyesítését«, hiszen az alkotmányos patriotizmus, amennyiben közösséghez kötött, végső soron tartalmi ideál

– mondja Wilkinson.⁴⁹

Az európai együttműködés jövője

Visszatérve az alkotmánnyal foglalkozó esszéhez: zárásként Habermas felsorolja azokat a kérdéseket, amelyekre a közeli jövőben választ kell találni. Nevezetesen: 1. meg kell adni az Unió területi határait; 2. meg kell jelölni a föderális és a nemzeti intézmények illetékességi körét; 3. el kell dönteni, hogy „végül is mely országok tartozhatnak és melyek nem az Unióhoz”; 4. meg kell találni a működő egyensúlyt a többségi és konszenzuális döntések között, hogy teljesülhessenek az egyenlő védelem elvének követelményei; 5. biztosítani kell a parlamentek közötti diskurzusok lehetőségét. Ismételten felvethető a kérdés, hogy kinek lenne a feladata a gyakorlatban megválaszolni és megoldani ezeket a kérdéseket: talán magasan képzett szakértőknek, vagy egy európai népszavazásnak, vagy kormányközi megállapodásoknak stb. Jelenlegi célunkat tekintve elegendő megjegyezni, hogy az első és a harmadik kérdés-

⁴⁷ WE 20.

⁴⁸ WE 6.

⁴⁹ Mike Wilkinson: Postnationalism, (Dis)organised Civil Society and Democracy in the European Union: Is Constitutionalism Part of the Solution or Part of the Problem? *German Law Journal*, Vol. 3, No. 9. 1 2002/September. Without page numbers. <http://www.germanlawjournal.com/index.php?pageID=11&artID=192>

sel többen is foglalkoztak, például Benhabib, Wilkinson és Castles – valamennyien úgy gondolják, hogy a föderalizmus gondolata segíthet a kérdések megválaszolásában.⁵⁰

Végül Habermas két különböző attitűdöt nevez meg az Európa-projekt folytatását illetően: a föderalistákét és a szuverenistákét; a föderalisták „sürgős feladatnak tekintik a nemzeti politikák harmonizációját”,⁵¹ a szuverenisták pedig valamennyi központi intézménytől megvonják a pénzügyi hatalmat. Ebből következően „semmilyen eljárási és intézményi reform nem lehet sikeres, mielőtt a mögöttes politikai tervezet nem lesz nyilvánvaló”, s éppen az Európai Alkotmány lenne alkalmas az alapvető politikai kérdések megoldására.

Mike Wilkinson szerint az alkotmányozási diskurzus valódi tárgya a demokratizálás és az integráció részletesebb víziója. Érzékelhetjük a fogalom kétértelműségét, ha felfigyelünk arra a tényre, hogy az Európa-pártiak és az Európa-szkeptikusok egyaránt hivatkoznak az Európai Alkotmányra. A vita tulajdonképpen

az alkotmánynak nemcsak az elvont értelemben vett demokráciához vagy egy adott *demo*shoz, hanem egy különös »*demo*«-hoz való viszonyáról folyik. Nemcsak a közösség pontos határai kérdőjeleződnek meg (és változóak), hanem az is kérdéses, hogy nem állami szinten létezhet-e olyan politikai közösség, amely képes nyilvános szférát, civil társadalmat vagy egyáltalában egy alkotmányt fenntartani.⁵²

Ha megpróbáljuk megvizsgálni a kívánatos alkotmányok típusait, elkülöníthetünk neoliberais és szociáldemokrata változatokat.

Azok számára, akik a liberális piactól elmozdulnának valamiféle szociáldemokrata nemzeten túli »Rechtsstaat« felé az alkotmányos integráció segítségével, az elméleti háttérrel a Habermas-féle deliberatív demokrácia és a procedurális törvénykezés paradigmája adja. Talán ez a legvonzóbb elméleti megoldás a konstitucionalizmus és a népszuverenitás feszültségére.⁵³

⁵⁰ Seyla Benhabib: Borders, Boundaries, and Citizenship. *Political Science and Politics*, Vol. 38, No. 4. 2005/October, 673–677. Letöltve: 27/08/2010 <http://www.jstor.org/stable/30044348>; Stephen Castles: Hierarchical Citizenship in a World of Unequal Nation-States. *Political Science and Politics*, Vol. 38, No. 4. 2005/October, 689–692. Letöltve: 27/08/2010 <http://www.jstor.org/stable/30044351>

⁵¹ WE 26.

⁵² M. Wilkinson: *Postnationalism, (Dis)organised Civil Society and Democracy in the European Union*. Id. kiad.

⁵³ I. m.

A procedurális törvénykezés paradigmájának alapja a szabad és egyenlő személyek szövetkezése a törvénynek megfelelően, és az állam feladata, hogy biztosítsa az egyenlő esélyeket az egyenlően rendelkezésre álló alapvető jogokkal való élésre. Wilkinson problémát lát ezen elmélet nemzetet túli szintre való alkalmazhatóságában, de Habermas optimista ebben a vonatkozásban.⁵⁴ „Az alkotmányos állam formái és eljárásai, a demokratikus legitimitációval egyetemben egyidejűleg a társadalmi integráció egy új szintjét eredményezik.” Habermas azt is kijelenti, hogy „egy demokratikus közösség állampolgárainak erkölcsi-politikai önmegértése tekinthető azon körkörös folyamat folyékony tartalmának, amely az állampolgárok kommunikációjának törvényi intézményesítése révén keletkezik”.⁵⁵ Wilkinson figyelmeztet, hogy a „körkörös” folyamatot ne tekintsük magától értetődőnek, hiszen nem lehetünk bizonyosak afelől, hogy „a kommunikatív hatalom alkotmányosan szabályozott keringése – a nyilvánosság szférájából a politikai rendszerbe – vajon maga a norma vagy csupán kivétel a mai »demokratikus« társadalmakban”, s reális lehetőség, hogy a paternalisztikus hatalmi berendezkedés felülről lefelé irányuló mechanizmusai tekinthetők a normának.⁵⁶

Problémák

Egy 2006. évi beszédében Habermas kiábrándultan jegyzi meg, hogy „Európa témája leértékelődött, s a nemzeti kérdések kerültek előtérbe”. Négy olyan problémát sorol fel, amelyek szükségképpen „megoldatlanok maradnak, ha nem folytatjuk az utunkat egy olyan Európa felé, amely képes politikai cselekvésre, és behatárolja egy demokratikus alkotmányos keret”. A problémák: 1. Az európai tagállamok elveszítették demokratikus lényegüket az egyesülés miatt, hiszen egyre több kérdésben dönt Brüsszel, és a tagállamok pusztán csak alkalmazzák a döntéseket a nemzeti törvénykezésben. Az egész folyamatból kimarad a tagállamok politikai nyilvánossága. „Nincs európai nyilvános szféra.” 2. Már régóta esedékes, hogy „a klasszikus nemzetközi törvénykezést politikailag meghatározott világ-közösséggé fejlesszük”. 3. Mivel „a politika és a piac viszonyának egyensúlya globális méretekben felborult”, a nemzeti kormányoknak nincs ereje az „elfogadható társadalmi standardok” megteremtésében. 4. A kulturális pluralizmust veszélyeztető fundamentalista kihívásokat csak európai szinten lehet megoldani. Éppen ezért ebben a vonatkozásban Habermas alapkérdése, hogy „vajon lehetsé-

⁵⁴ Ahogy korábban idéztem: WE 16-17.

⁵⁵ J. Habermas: *The Inclusion of the Other: Studies in Political Theory*. C. Cronin and P. de Grieff (eds). MIT Press, Cambridge, 1998, 159. és 161. Idézi: M. Wilkinson: *Postnationalism, (Dis)organised Civil Society and Democracy in the European Union*. Id. kiad.

⁵⁶ M. Wilkinson: *Postnationalism, (Dis)organised Civil Society and Democracy in the European Union*. Id. kiad.

ges-e a civil szolidaritást nemzeteken túlra, egész Európát átfogóra fejleszteni”. Ez tulajdonképpen a korábban feltett kérdés másik oldala: hogyan lehet (ha lehet egyáltalán) a gyakorlatban az európai identitást kialakítani. S a kéznél lévő eszközöket illetően: lehetséges-e a korábban nemzetépítésre alkalmazott folyamatokat európai szintre alkalmazni. Találhatunk-e pozitív példákat a nemzeteken túli civil szolidaritásra?⁵⁷

Nemzeteken túli civil szolidaritás

Ezekre a kérdésekre koncentrálni meg kell ismételtelen fontolnunk az identitás-formálás problémáját. Habermas nyomán korábban megemlítettük, hogy a polgári nemzet – szembeállítva az etnikai nemzettel – gyökerei a tradicionális közösségekben és a demokratikus folyamatok voluntarista kontextusában vannak. Az identitás-formálás egy soha véget nem érő folyamat, s ebben a tekintetben soha nem beszélhetünk végleges eredményekről. Közösségi cselekményekbe és/vagy megfontolásokba kapcsolódva egyúttal a kollektív identitásunk megkonstruálásában is részt veszünk. Így a pusztán megfontoló, megvitató folyamatok – mint amilyenek a demokratikus folyamatok – kollektív identitást is formálnak.⁵⁸ A nyilvános vita a modern kollektív identitás forrása lehet. E viták témája a közös célok, cselekvések és a kollektív identitásról szóló, egy adott életvilágban gyökerező, különböző elgondolások – például a történetileg adott kultúránként sajátos narratíva- és szótár-források, valamint interpretációik.

Mint fentebb már láttuk, Habermas *Mi a nép?* című esszéje szerint a szolidaritás elengedhetetlenül szükséges a közös döntés eléréséhez. Ebben a tekintetben két típusát különböztethetjük meg a szolidaritásnak: az egyik alapja az azonnali, közvetlen társadalmi gyakorlat és az adott életvilág normái, valamint a „törvények által közvetített szolidaritás”. A törvények által közvetített szolidaritás az idegenek között a demokratikus állampolgáriságban gyökerezik, s ez a szolidaritás nem áll meg szükségszerűen a nemzetállami határoknál. A törvények által közvetített

[...] szolidaritás – a pénz és az adminisztratív hatalom mellett a harmadik forrása a társadalmi integrációnak – természetesen csak indirekten származik a jogrendből: azzal, hogy a jogrend stabilizálja a viselkedési elvárásokat, párhuzamosan biztosítja az individuális jogok absztrakt hordozói közötti kölcsönös elismerés szimmetrikus viszonyait. A jogrend és a kommunikatív cselek-

⁵⁷ J. Habermas: *Opening up Fortress Europe*. Id. kiad. Ismételtelen idézhetjük Habermas magabiztos állítását: „nem valami újat kell kitalálnunk, hanem saját határain túl is meg kell őriznünk az európai nemzetállam demokratikus eredményeit”. WE 6.

⁵⁸ Vö. WE 15.

vés közötti strukturális hasonlóságok konstitutív szerepet játszanak a törvényi normák megalkotásában (és alkalmazásában).⁵⁹

A törvényileg megalapozott szolidaritás nem egy stabil állapot, hanem állandó küzdelem és tárgyalás folyamata, amelyet a konkrét törvények szabályoznak. A megegyezési folyamat időleges eredményei megragadhatóak a törvényhozással, s ennek révén új stabilitásra tehetnek szert. Ekképpen a tárgyalások és a törvénybefoglalások körkörös folyamata védelmet nyújthat az elért eredmények számára, és az életvilág, a normák és identitások újabb változásait indíthatja el. Amint a multikulturalizmusról szóló esszéjében láttuk, Habermas szerint ontológailag nem alapozhatóak meg akár a privát és nyilvános állampolgári identitások közötti, vagy a jó és a helyes közötti, vagy az alkotmányos elvek egyetemessége és a sajátos politikai, közösségi kontextusok közötti aktuális szétválasztások. Ezek állandó változásban lévő komplementer viszonyok, és egyensúlyi állapotukat a sajátos történelmi körülmények meghatározzák. A szolidaritás együtt jár az elismeréssel és tisztelettel. Az elismerés és tisztelet tárgya valamely más kollektív identitás, valamely más kultúra, vagy éppen egy más kollektív identitáshoz/kultúrához tartozó konkrét egyén. Habermas szerint az „elismerésért való küzdelem” legfontosabb témája, hogy az alkotmányos védelem kiterjedjen valamennyi elnyomott kollektív identitásra.⁶⁰ A második téma a lakosok köztársasági érzéseit alkotmányos patriotizmussá kellene konvertálni, de ez csak akkor lehetséges, ha a hazafiság és a nacionalizmus történelmi szimbiózisa befejeződik.⁶¹

A Rogowski és Turner által szerkesztett figyelemre méltó kötet – *The Shape of New Europe* – fókuszában Habermas európai alkotmány mellett szóló érvei állnak. Csak két tanulmányt emelek ki: Philippe C. Schmitterét és Richard Kearney-ét. Álláspontjuk Habermas nézeteit illetően nagyon eltérő. Schmitter szerint az Európai Uniónak három okból kifolyólag sincs szüksége alkotmányra. Az alkotmány ugyanis alapítási aktus, s ennek nincs értelme az adott vonatkozásban, hiszen „az alapítás már megtörtént – egy fél évszázada”; másodsor az EU jól boldogul a sorozatos egyezményekkel; harmadszor, az elkövetkezendő évek során az EU-nak szembesülnie kell egyfelől a pénzügyi egység következményeivel, másfelől a kibővítésből származó problémákkal. Az EU-nak „pont arra a rugalmasságra lesz szüksége, amelyet a közte és a tagállamok közötti kompetenciák megegyezései felosztásának hiánya és különösen a politikai végállapot (*finalité politique*) közös definíciójának hiánya lehetővé tesz”.⁶²

⁵⁹ J. Habermas: *Postscript to Between Facts and Norms*. Id. kiad. 136.

⁶⁰ J. Habermas: *A poszt-nemzeti állapot*. Id. kiad. 69.

⁶¹ I. m. 71.

⁶² P. C. Schmitter: *Why Constitutionalise the European Union?* Id. kiad. 46–47.

Kearney példaként a történelmi 1998-as brit–ír megállapodást elemzi. A megegyezés tükröződött a két sziget közötti alkotmányos viszonyokban.

Az egymást kölcsönösen kizáró »nemzeti identitásoknak« a nullaösszegű játszma lezárult. A kialakuló posztnemzeti állapot először teszi lehetővé a történelem során, hogy Észak-Írország állampolgárai tetszésük szerint, különböző mértékben azonosuljanak a regionális földdarabbal, az egyház-községgel és a tartománnyal, a (brit és/vagy ír) nemzeti alkotmánnyal, sőt a nemzetek fölötti Európai Unióval.⁶³

Kearney szerint a

Belfasti Egyezmény lehetővé teszi, röviden megfogalmazva, hogy az identitás és az elköteleződés elnyomhatatlan szükségletét fokozatosan elirányítsuk a nemzetállam fétisétől – ahol is a történelem tanúsága szerint ennek birtoklása bizonytalan és háborús volt – az alkalmasabb, regionális és föderális kifejeződések felé. [...] Nincs olyan, hogy őseredeti nemzeti-ség. Ha a nemzet ténylegesen egy hibrid konstrukció, »egy elképzelt közösség«, akkor alternatív verzióit lehet újra-képzni. A »posztnemzeti állapot«, amely olyan eltérő politikai látások, mint John Hume és Jürgen Habermas vízióiban megjelent, nem kell, hogy pusztá utópikus álom maradjon.⁶⁴

Konklúzió

Habermas szellemében állíthatjuk, hogy a posztnemzeti demokrácia vagy az államon túli demokrácia az európaiak számára lehetséges alternatíva. A közös európai identitás alapvető jegyeit az európai történelem releváns tanulságainak levonása,⁶⁵ valamint a demokratikus folyamatok formálják. Az Európai Unió tagállamainak nem szabad elfeledkezniük az Európa sötét idejéből származó saját nemzeti traumáikról. E traumák kölcsönös elismerése és megértése identitás-formáló lehet. Ingram toleranciáról beszél, mely „a kölcsönös sérülékenység és kölcsönös függőség iránti nyitottságot jelenti”. Optimista az Európai Föderáció lehetőségét tekintve is: „amíg ez a föderáció valóra nem válik (s nincs okunk a létre-

⁶³ Richard Kearney: A Postnational Council of Isles? The British-Irish Conflict Reconsidered. In R. Rogowski –C. Turner (ed.): *The Shape of New Europe*. Id. kiad. 169.

⁶⁴ I. m. 179., 180.

⁶⁵ Például a nacionalista túlzások tanulságai. Vö. WE 21.

jötte lehetőségében kételkedni), a teljes tolerancia és bizalom a nemzetek között bizonytalan marad.”⁶⁶

Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy Habermasnak normatív válassza van az európai, nemzeti és kollektív identitás kérdéseire. S ez nem meglepő, hiszen a politikai filozófia gyakorlati filozófia, és a fő feladata, hogy a lehetséges jó válaszokat keresse a „Mit tegyünk?” kérdésre. Így kiinduló kérdésünkre, hogy az identitás különböző felfogásai (személyes-, kollektív/nemzeti identitás) milyen körülmények között segíthetnek a globálisabb, európai identitás kialakításában, az lehet a válasz, hogy „Habermas felhívása az EU Alkotmányán való vitára a reflektív jóléti állami tervezetet idézi, eszközt ajánlva az életvilág és a rendszer közötti versengés határainak kodifikálására. Ez a katalizátora is lehet az európai életvilág és nyilvános szféra megformálásának”.⁶⁷ Habermas megfontolásai a normatív és empirikus, a rendszer és életvilág reflektív egyensúlyát próbálják elérni.

⁶⁶ D. Ingram: *Between Political Liberalism and Postnational Cosmopolitanism*. Id. kiad. 387.

⁶⁷ S. S. Grewal: *A Cosmopolitan Europe by Constitutional Means?* Id. kiad. 196.